

10-1463 809Z W

gajo petrović

MARX KAO FILOZOF teze*

I

Diskusija o Marxu kao filozofu ne svodi se samo na pitanje „Koje su glavne teme i teze Marxove filozofije?“, „U čemu je bitni smisao njegove filozofske misli?“, „U čemu je historijska vrijednost i značaj njegova filozofskog djela?“. Još uvijek je aktualno i pitanje: „Da li je Marx uopće filozof?“ U pitanju nema ništa novo. Ali to ne znači da je svaki mogući odgovor podjednako dobar.

II

Tvrđnju da je Marx filozof osporavali su ne samo mnogi „poznavaoci“ i „kritičari“ marksizma, nego i mnogi ugledni marksisti. U razdoblju II internacionalne osporavali su je ortodoksni revolucionarni marksisti (npr. F. Mehring), centristički oportunisti (npr. K. Kautski) i otvoreni revizionisti (npr. E. Bernstein). Osporavali je vjerovatno i mnogi savremeni marksisti. Ali: de vivis nihil nisi bene.

III

Svi koji se slažu da Marx nije filozof, ne slažu se u tome što on jest. Tezi da je Marx filozof najčešće se suprotstavlja jedna od sljedećih: „Marx je ne-filozof“, „Marx je antifilozof“, „Marx je trans-filozof“. Svaka od ovih teza ima svoju draži i svoje „argumente“. Samo što su te patvorne draži i ključni argumenti.

IV

Nekad je bilo prošireno, a i danas se susreće mišljenje da Marx nije bio protivnik filozofije, ali da se sam nije ozbiljno bavio njome ni joj bar nije ništa značajnije pridonio. Oni koji dijele ovo mišljenje razilaze se samo u pitanju, zašto on rta tom „području“ nije mnogo napravio. Marksovi kritičari više su skloni da mu poreknut smisao sposobnost za filo-

zofiju, njegovi sljedbenici i simpatizeri najčešće insistiraju da je on bio stalno preopterećen drugim, pretim poslom, pa nikad nije uhitvatio dovoljno vremena za filozofiju. Ma što misli o ovom „objašnjenjima“, njihova zajednička pretpostavka čini se prihvatljiva. Uz pomoć Marxovih vlastitih izvjava može se, npr. pokazati, da on neke svoje filozofske želje i „placove“ nije nikad ostvario. Ali koji je pisac ikada ostvario sve svoje želje i namere? Međutim da je njegovih filozofskih planova ostalo neizvršeno, jedno je neosporno: Doktor filozofije Karl Marx ostavio je, uz svoju doktorsku disertaciju, više izrazito filozofskih radova. (Iz kritike Hegelove filozofije prava, Filozofsko-ekonomski rukopisi, Sveta porodica, Njemačka ideologija, itd.).

V

Marx je, kažu neki, u mladosti bio filozof, ali je već u Njemačkoj ideologiji raskršto s filozofskom spekulacijom i postao kritičar i protivnik filozofije kao filozofije s pozicija i u tome empirijske, pozitivne nauke. O tome svjedoče njegove eklopicitne izjave („Frage o svijetu prestaju, na njihovo mjesto mora stupiti stvarno znanje. S prikazivanjem stvarnosti samostalna filozofija gubi medijum za svoje postojanje“), o tome svjedoči i činjenica da se on nakon „Njemačke ideologije“ prestao baviti filozofijom, posvetio se ekonomskim, historijskim, političkim studijama i praktičnoj revolucionarnoj djelatnosti. Činjenice su, naravno, činjenice, ali je činjenica i to da Marxovi „zrela“, „nefilozofska“ radovi ne sadrže samo „stvarno znanje“, nego i filozofske „frage o svijetu“ („Kapital je od početka do kraja pisan „filozofskom frazeologijom“). Činjenica je također da su Marxova „nefilozofska“ („ekonomska“, „politička“, „historijska“) djela po svom najdubljem smislu filozofska, jer su usmjerenja na bit savremenog svijeta i čovjeka, jer predstavljaju radikalnu kritiku otuđenog društva i „nenaučnu“ viziju dolista ljudske zajednice.

VI

Ako Marx nije a-filozof ni anti-filozof, možda je on ipak trans-filozof? Možda je bitna Marxova misao da filozofiju ne treba jednostavno odbaciti ni ignorirati, ali da je realizirati je, ozbiljivati je, treba prevladati, prevazići, ukiniti? Nije li Marxov „ideal“ da zbilja postane filozofična, a da filozofičnost kao nešto svojevrsno nestane? Ideja je vrlo privlačna. Ali bas treba je pažljivo razmotriti. Uvjerljivi argumenti ne isključuju još uvjerljive protuargumente.

VII

Argument: Nije li Marx naučavao da se prolektariat ne može učiniti bez ostvarenja filozofije, a da se filozofija ne može ostvariti ako se sama ne ukine? — Protuargument: Filozofija može da se ukine samo tako da se realizira do kraja, potpuno. A potpuno bi se mogla realizirati samo potpuno, zatvorena, završena filozofija, kojom završeni čovjek misli sama sebe u svom završenom svijetu. Nezavršena, otvorena filozofija može se ostvarivati (ozbiljivati) ali ne i definitivno ostvariti (ozbiljiti). Potpuno ostvarenje filozofije pretpostavlja kraj povijesti. Povijest može biti zauvijek prekinuta kosmičkom katastrofom ili terminokleamnim ratom. Ali povijest ne može sama sobi reći: šta je bilo, bile je, a sadta idem spavati. Završena povijest je contradictio in adjecto.

VIII

Prigovor: Zašto da spekuliramo da li jest ili nije moguće završiti filozofije, zašto da nagađamo ili ne nagađamo o mogućnosti ili nemogućnosti nečeg što se dogodilo. Hegel je jednom zauvijek rekao poslednju reč u filozofiji. Sve što se ostajalo u tu filozofiju je moglo reći, on je iskazao i tu se više ništa ne može dodati. Prevladati Hegela, znači prevladati filozofiju. Odgovor: Zašto se to u filozofiji ne bi moglo dalje od Hegela? I zašto da zatvorimo oči pred onim što se doista dogodilo i nakon Hegela rečeno je mnogo toga u filozofiji! Nemogućnost filozofije pretpostavlja nemogućnost čovjeka i svijeta, sveopće ništavilo. Nihiilizam je jedna moguća teorijska pozicija, ali, svakako, ne jedina.

IX

Teza: Marxova „filozofija“ nije izložena po tradicionalnim filozofskim disciplinama. Nema nigdje Marxove ontologije, gnosologije, logike, etike, estetike itd. Ali to nije sve. Marxova „filofska“ misao toliko je stopljena s njegovom „sociološkom“, „ekonomskom“, „političkom“ itd. mišlju da se ne zna gdje svršava jedna, a gdje počinje druga. Gdje filozofija nije od ne-filozofije odvojena i na discipline rastavljena, tu filozofije nema. Antiteza: Bit filozof-

rije nije u njenom formalnom odvajanju od znanosti, umjetnosti, religije, ni u školskoj podjeli na discipline. Platon i Nietzsche nasu svoju filozofiju raspoređili na discipline niti su je baš tako strogo dijelili, recimo, od umjetnosti. Za Aristotela i Hegela može se reći da su svoju filozofiju izlagali po „disciplinama. Ali bi bilo ipak previše tvrditi da je u podjeli na discipline bit i vrijednost njihove filozofije.

X

Pitanje: Marx je predbacio filozofima da su oni čekali samo objašnjavali svijet, a svar je u tome da se on izmijeni. Ne odbija li nam taj prigovor emasio i bit Marxova „filozofske“ misli. Nije li Marxova osnovna intencija da se napusti pu-ko filozofsko objašnjavanje svijeta i da se pristupi njegovoj praktičnoj revolucionarnoj izmjeni? — Protuargument: Da li je bit filozofije kao filozofije u pukom „ob-šajavanju svijeta na temelju svoje filozofije? I nisu li i filozofi koji su željeli da ostanu pri objašnjavanju, samim svojim „objašnjenjima“ poticali revolucionarno mijenjanje svijeta i u njemu sudjelovati?

XI

Reductio ad absurdum: Ako koncediramo da je Marx ipak filozof, nije li time umanjena bitna novost njegove poruke? Nije li on time uvršten u beskrajan niz filozofa, kao jedan među mnogima? Abductio a absurdum: Ako je Marx jedan među mnogima, to još ne znači da je on jednak svima ostalima. A novost njegove misli i njegova misao u svojoj cjelovitosti svakako je više ugrađena zbiljstvom da se filozofija definitivno „ozbilji“ i „ukine“. Definitivno potmarenje misli sa zbiljom moguće je samo kao definitivna kapitulacija revolucionarne misli pred reakcionarnom zbiljom. Definitivno ukidanje filozofije zamisljivo je samo kao definitivna pobjeda ekonomskih sila ili političkog nastiža. Dakle: nezamisljivo.

XII

Tezom da je Marx doista filozof ne rješava se pitanje o Marxu kao filozofu. Neizbježno se nameće pitanje: U čemu je bit i značaj Marxove filozofije? O ovom pitanju bit će riječi u pravo vrijeme (na simpozijumu). Za sada možemo zaključiti: Marxova filozofija ne može se trajno sa-čuvati, ako se jednako ne prevlada. Ali prevladavanje Marxove filozofije neće značiti kraj svake filozofije. Hegel nije poslednji filozof. Ali nije ni Marx.

* Saopštenje Gaja Petrovića na simpozijumu „Marx i savremenost“ u Zagrebu 11-22. decembra 1983. god. u Arandelovcu.

oko stupova, oko lukova, kroz brodove, prema svodu. Gledao sam vječnost u ovom gradu, on barem što iskustvom svojeg kratkotrajnog vijeka zavemo vječnošću: rimski stupovi i srednjovjekovni lanci označuju dob ovog grada. Vrijeme činežova označeno je rotundom, vrijeme sjevernih kraljeva škrinjom, vrijeme mlatačko i osmanlijsko označeno je vratima. I pred znamenito ovom Gradom, u njegovim prostorima, što su mi predstavljali vrijeme, misleći o vječnosti grada, sjedio bih se mora, njegovog prostora i neba nad njim. I odlazio sam na obalu, za njim sam bio ostajali prostori oblikovani, učinjeni, ličim sam bio prema sirovju tvari, prema tvrti vječnjosti.

I opet sam danima bivao pred morem. More me je uvijek izdavalo. Dolazio sam na njegovu obalu iskkušujući čuda, očekivao sam od njegovih dubina očekivao sam možda samo zbog miša o moru, ali more je bljuvalo olupine. More je utklo ugljeljve na obalu, busene gnjile trave, ostavljalo je mrtve ptice i ribe u rupama koje je izdubilo u pijesku. Poslije takvih izdaja obično sam kao prebit sjedio na stijeni, gledajući kako more oblikuje otoke, kako gazi šume na svojim obalama, kako diže gradove, kako gradi te utore da bi mu se oprvale. Poslije takvih izdaja opažao sam da je more samo tvar, kretanje kao i kopno, da ne treba od njega očekivati. Ostajao sam tada na obali švačujući da me more ne izdaje.

I opet sam danima bivao pred morem. Ali sada i suviše umoran, tražio sam samo da mu se podajem, bilo mirisnom s teškim vonjevima, bilo mirisnom i prozirnom moru. Moje je tijelo bilo stijena na kojoj se more zrcalilo, kamen i biljka kraj mora, u moru, kamen i biljka mijenjani od mora. Trajalo je ljeto, blago ljeto, uzareno ljeto i ljeto hladno. Čutio sam sol, sunce i vjeter u svojim sitnim ranama. I nisam bio samo s morem, bio sam sa čitavim kretanjem, u meni je najednom bio dio njegove snage. A more je bilo u mojim porama, tako sam od njega i od njegova zrakla bio izbrzdak, poput predmeta ili bića u blizini mora, koje ono napokon i ne mora dočimovati. I zadrželo sam da se na taj način preobrazim, bivajući s morem, kao što su ču se poslije smrti preobraziti. Da urastem polagano u taj kamen, u pijesak, u bilje, u vodu. Tom mijenjom ostala bi moja snaga, kao što će i ostati, opet u drugom obliku. Ali ta mijena, ovakva, bila bi bez onog strašnog priljeza koji dijeli biće od stvari, a kojim se, znamo, ništa bitno ne mijenja.

I tako sam danima bivao pred morem, prošet njime, prošim mišlju o njegovoj vječnosti. A sad more zvoni u mojoj jesenskoj sobi, sijeća me mijena kojima sam podložan.

Oko Molata more je bilo plavo, plavo kao na slikama ili u pričama putnika, što su iz iskrih divljina

i nizina pustinjaških zalutali do morskih obala. Kritički su galebovi u stijenama otokada se brod spuštao u urvali. Kasnije je bio mir, čulo se tek zvono iz sela na brdu, čula se ovca izgubljena u boriku. Kasnije je bila tišina od šumova neba, raslinja i mora. Mislio sam na jedno drugo ljeto, na ljeto u sjevernim šumama.

Došli smo ovamo glibovitim cestama, preko divljih rijeka i gustog šipraža. Prolazili smo kroz sela, gazili potoke i muljage, spavali u napuštenim brvnarama i u polju, pješćili smo danima kao hodocasnici ili kao ratnici što se vraćaju iz boja. Bilo su na žepu i liše, magle su u vukle nad zemljom i nad vodama. Svuda oko nas bila je zemlja. Nastavljali smo neprestano put kojim nije bilo kraja: jer ništa nas nije vezalo, nikud nismo namjeravali. A zastavili smo se ovdje bez namjere, tek da ležimo u travu, da slušamo kako crikću ptice i kako bubri tlo. Oko nas su šume, livade i vnočajni divljih plodova. Na čistini strše nagorjeiti penjevi, poupljenjeti i crni. Nad nama krošnje i oblaci a noću nas bude listopadske kiše, premda je kolovoz. Oko nas rastu i tenu biljke, oko nas se skuplja i puca kora zemljina. Svaki predio neznači je svemir. Od časa do časa izmjenjuju se ravnine i krvine, kao topla i hladna podneblja u dugim razdobljima. Raspuškine se stežu i šire, opušaju se i nabiru površine.

(U gradovima smo pokorili zemlju, ali ona pruža otpor i prijeti pakluna puca od njenog kretanja, naži su zidovi raspucani, na starim krovovima raste trava.) Oko nas šumi liše, i šiblje se povija pod našim hodom. Pošli smo na ovaj put iscrpljeni ali otpremo se samoj zemlji: ta borba nas osvježava.

I dok je mislilo more oko Molata, dok su mirisali borovi, opet sam osjetio to kretanje zemlje, koja ovdje nije bila izdašna koja je bila suha. Opet sam čutio mi- canje kamenova, rast niskog bilja. Bilo mi je danu da gledam i da slušam, da lutam, da iskušavam svojim zbiljama da zrak i vodu. Da iskušujem taj otok, njegove putkove i njegova naselja. Osjećao sam zrak otoka, dah iskonskog starodrevnog, miris otokskog tla iz onih vremena, (kada je kralj darovnicom dijelio zemlju.

Kuće, one najstarije podobne glagolskom slovu, srasle s predjelom kao da nisu od čovjekovih ruku. Groblje sa zvonomk a sa crnikovim gdje se služi glagoljska obred, čuvarna stabla i šesta od vjetra povijena, nitko bijelo zidje, što medji posjed gdje se stranaju snove. Izlokani kamen visoko u boriku, posut suhim iglicama, na drugoj strani otoka blašte zalutalo u kamenjaru, a između more, lješakvi zaljev što osvjet- ljuje otok. Tek vojna brodnica u malom pristaništu označuje vrijeme.

(U ovom predjelu svratila bi mi misao na bliski otok, na njegove predjele, na njegovu pluću, svračila se misao u Jutandvor.)

A s večera i u noći, pili smo gusio i tečno molat- sko vino, mirisavo i slalko, vino od zdravlja. Ima vina koja krijepe, ima ih itoja obećavaju, a ovo je sjedi- njavalo okrepu i obećanje. Vino iz zemlje, od trava i od mora, vraćalo je zapretan u snagu. Vječno čemo živ- jeti pod ovim nebom, na ovom otoku, u vrti kao sama zemlja, spokojni u biogoslavljenom radu.

Dužilo se more prema Zadru, ostavljao sam otok. Sada znam, što je jednom odlazio s ovog otoka, da njegov uzduh zamijenja hladnoćom stijena, nezastučen u svojoj boli morao je aspisati:

Bezimena lastavica napustila je otoke i uvale puna smrti plovi plivom kobi

Nije moguće da se Zadar nije promijenio da su njegovi zvonici i zidovi ostali isti, da je taj grad još uvijek onakav, kakvog smo ga ostavili prije nekoliko dana. A koliki su oblaci prešli njegovim nebom, ko- liko ga je zvjezda obavijavalo pod drugim kućom, ko- liko sunčanih zraka, koliki su vjetrovi išli ponad nje- ga i kroza nj. Zar su zaisla prozori ista, vranice iste, klapovi isti, jesu li uistinu kaleži i zlatni poliptibi, freske i stupovi jednaki kao prije dva- tri dana. Nisu li se nešto izmijenili, barem od novih posjeda, od drugih, novih običju uprtih u njih? Mora da su moja čula jed- na, mora da sam nezajmno siromašan, kad ne zemi- jejujem promjena. Vidim samo drugačije osvjetljenje, mislim o razlikama, zaključujem o gradu prema sebi: što me drugačijej negoli prije ovog puta na otok. Jer nema ničeg što me ne bi mijenjalo. I mijenja se moje tijelo, i moje lice, i mijenja se tako grad. Traje njeg- ova vječnost i traje moj put. Već rekoh.

Sada su otok i grad iza nas, vozimo se kroz ka- men i korov. Zemlja, riječke zemlje, roči se ovdje peti putnika, protiv njegova voda: otvori noću u sebi rupe, duboke jame. Vozimo se kroz korov i kamen, zetim kraj vrtača, za tim visoko ponad plodnog polja. Daleko, u samoj klisuri, isklean je povijesni grad. A onda nas prati njekaj, zelena među stijenama, riječka uz vrtove. I dovodi do polja gdje se zbilno umorstvo legendarno, kamenovano, gdje rečena je kletka kletka kraljeva. Tutnje vlakovi.

Tutnje vlakovi, put se nastavlja. Kamen, žar i žega. Najvišu idušuru krani tvrđjava — zakon zemlje gdje se stalno rabovalo. A poslije opet njekaj, pod šumom na padini, pod stijenom, duboko u dolini rijeka što je nagla skriva.

Sada su otok i grad daleko iza nas.